

Pohjoissaamen kielen tilanne sekä kehittämistarpeet

Kaarina Vuolab-Lohi maaliskuussa 2007

Pohjoissaamen nykytilanne

Pohjoissaame — yksi kieli saamelaiskielten joukossa

Saamelaiset ovat Euroopan unionin ainoa alkuperäiskansa. Kansalla on oma historia, kieli, kulttuuri, elämäntapa ja identiteetti. Arvioidaan, että Norjassa elää yli 40 000, Ruotsissa yli 15 000 ja Venäjällä noin 2 000 saamelaista. Saamelaiskäräjien vuoden 2003 tietojen mukaan saamelaisia oli tuolloin Suomessa n. 8 000 henkeä, joista hieman alle puolet asui nk. saamelaisten kotiseutualueella Utsjoella, Inarissa, Enontekiöllä ja Sodankylän kunnan pohjoisosassa (Laki saamelaiskäräjistä 974/95, 4 §). Saamelaiset ovat enemmistönä muutamassa kunnassa ydinalueellaan: Suomessa Utsjoella, Norjassa Koutokeinossa, Kaarasjoella, Taanassa ja Uuniemessä.

Saamen kielet ovat suomen ja muiden itämerensuomalaisten kielten lähimmät sukukielet. Saamalla ja suomella on paljon yhteiseen kantakieleen pohjautuvia sanastollisia ja rakenteellisia yhtäläisyyksiä. Ääntämykseltään kielet poikkeavat kuitenkin selvästi toisistaan, esim. soinnillisten äänteiden suuri määrä erottaa saamen selvästi suomesta.

”Saamen kieli” on yläkäsite. Saamen kieliä on laskutavasta riippuen 6–10, joista kuudella on oma ortografia. Kielten erot ovat äänteellisiä, muoto-opillisia ja sanastollisia. Kieli- ja murrerajat eivät noudattele valtakuntien rajoja, jotka ovat syntyneet pääosin vasta viime vuosisatoina. Kielirajat ovat varsin pitkälle yhteneväisiä kulttuurimuotojen, esimerkiksi pukumallien ja käsityöperinteen, rajojen kanssa. Suomessa puhutaan kolmea saamelaiskieltä: *inarinsaamea*, *koltansaamea* ja *pohjoissaamea*. Jyrkin raja eri saamelaiskielten välillä on pohjois- ja inarinsaamen välillä sekä inarin- ja koltansaamen välillä. Erot ovat niin suuria, että näiden kielten puhujat eivät välttämättä ymmärrä toisiaan.

Suurin saamelaiskielistä on pohjoissaame, jota puhutaan sekä Ruotsin pohjoisimmassa läänissä Norrbottenissa, Norjassa Finnmarkin läänissä sekä Suomen kaikissa saamelaisalueen kunnissa. Suurin osa saamen kielen ja saamenkielisestä opetuksesta, saamenkielisestä tiedonvälityksestä, kirjallisuudesta, musiikista ja julkaistuista materiaaleista on pohjoissaamenkielistä.

Saamen kieltä koskeva lainsäädäntö Suomessa

Saamen kielen kirjallinen käyttö alkoi jo 1600-luvulla, mutta vasta viime vuosikymmeninä saamen kielen virallinen asema ja pohjoismaisen yhtenäisyyden vahvistuminen ovat lisänneet kielen kirjallista ja julkista käyttöä. Saamen kieli sai laissa turvatun aseman Suomessa ja Norjassa, kun saamen kielilaki ja ensimmäiset yleiset saamen kieltä koskevat säädökset tulivat voimaan vuonna 1992. Ruotsissa laki saamen kielen käytöstä viranomaisissa ja tuomioistuimissa tuli voimaan 1.4.2004.

Saamen kielilakia uudistettiin vuonna 2003 samanaikaisesti yleisen kielilain kanssa. Uusi saamen kielilaki (1086/03) tuli voimaan vuoden 2004 alussa ja sen tarkoituksena on osaltaan turvata perustuslaissa säädetty saamelaisten oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Lain tavoitteena on taata saamelaisille oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin ja hyvään hallintoon sekä saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutuminen ilman, että niihin tarvitsee erikseen vedota.

Laki koskee kaikkia Suomessa puhuttavia saamen kieliä: pohjoissaamea, inarinsaamea ja koltansaamea.

Saamelaisten kielellisistä oikeuksista on säädetty myös eri hallinnonalojen erityislainsäädännössä. Merkittävimmät säännökset sisältyvät koulu- ja opetustoimen (mm. Perusopetuslaki 628/98) sekä sosiaali- ja terveydenhuollon (mm. Lasten päivähoitolaki 36/73) lainsäädäntöön. Lisäksi saamen kielilain säännöksiä on noudatettava keskeisissä lain soveltamispiiriin kuuluvissa viranomaisissa sovellettaessa potilaan asemasta ja oikeuksista annettua lakia (785/92) ja sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annettua lakia (812/00).

Koulutus

Kouluissa saamen kielen asema alkoi parantua 1970-luvulla. Silloisen peruskouluasetuksen mukaan on saamenkielisille oppilaille annettava opetusta mahdollisuuksien mukaan myös heidän äidinkiellään. Lakisääteisen perustan saamen kieli sai 1983 peruskoulu- ja lukiolakien uudistusten yhteydessä. Nykyään saamelaisten kotiseutualueella lähes jokaisessa koulussa annetaan jossain muodossa saamen kielen tai saamenkielistä opetusta n. 500 oppilaille, pääasiallisesti 1.–6. luokilla. Saamen kielen opetusta järjestetään myös kotiseutualueen ulkopuolella mm. Oulussa ja Rovaniemellä kahden viikkotunnin verran. Ylioppilaskirjoituksissa pohjoissaamea on voinut kirjoittaa äidinkielen kokeena vuodesta 1994 lähtien. Ylimääräisenä kielenä ensimmäiset oppilaat kirjoittivat saamen kielen kokeen vuonna 1980.

Suomessa saamelaisten koulutukseen ja saamenkielisen oppimateriaalin valmistamiseen liittyviä asioita hoitaa Saamelaiskäräjien koulutus- ja oppimateriaalitoimisto. Peruskoulun pohjoissaamenkielistä opetusta varten oppimateriaalia on kohtuullisesti, mutta uusien opintosuunnitelmien vuoksi matematiikan, uskonnon, ympäristöopin ja äidinkielen oppikirjat tulisi uusida. Lukiossa oppimateriaalia on vain äidinkielen opetusta varten. Myös uuden teknologian käyttöä saamen kielen opetuksessa tulisi kehittää.

Yliopistotasolla Oulun yliopisto on ainoa paikka Suomessa, jossa voi opiskella saamen kieltä äidinkielenä. Oppiaineen opetus on kokonaisuudessaan pohjoissaamenkielistä, mutta opintoihin sisältyy myös muiden saamelaiskielten, erityisesti inarin- ja koltansaamen opintoja. Oppiaineen opetuksessa ja tutkimuksessa huomioidaan kielen kaikki tasot: kielen rakenne ja käyttö, kielen historia ja nykytila, sekä puhuttu että kirjoitettu kieli, niin kielen teoreettinen kuvaus kuin myös käytännön kielenhuolto.

Saamen kielen opetus alkoi Oulun yliopistossa vuonna 1970 Suomen kielen laitoksessa. Pääaineena sitä on voinut opiskella vuodesta 1980 lähtien. Vuonna 2001 Oulun yliopiston humanistiseen tiedekuntaan perustettiin Giellagas-instituutti, joka on vuodesta 2004 alkaen toiminut erillisenä yksikkönä. Kielen lisäksi instituutissa voi opiskella myös saamelaista kulttuuria pääaineena ja sivuaineena inarinsaamea, saamea vieraana kielenä ja saamen kielen tulkkausta. Giellagas-instituutilla on opetusministeriön osoittama valtakunnallinen vastuu järjestää ja edistää saamen kielen ja saamelaisen kulttuurin ylläpitä opetusta ja tutkimusta Suomessa.

Saamen kielen ja kulttuurin opintoja voi Suomessa suorittaa myös Helsingin yliopistossa ja Lapin yliopistossa Rovaniemellä sekä muissa pohjoismaisissa yliopistoissa (Oslossa, Tromssassa, Uumajassa ja Uppsalassa). Norjan Kautokeinossa toimii saamen kielen ja kulttuurin tutkimuskeskus Sámi Instituutti, joka perustettiin vuonna 1973, sekä vuonna 1989 perustettu saamelainen korkeakoulu, Sámi allaskuvla. Myös Saamelaisalueen koulutuskeskus Inarissa tarjoaa yliopistotasoisia kieliopintoja. Pohjoissaamea voi opiskella lisäksi Rovaniemen ammattikorkeakoulussa.

Saamelaiskäräjät

Saamelaiskäräjät seuraa saamen kielilain soveltamista ja voi antaa suosituksia kielilainsäädäntöön liittyvissä kysymyksissä sekä tehdä aloitteita havaitsemiensa epäkohtien korjaamiseksi (Saamen kielilaki 15.12.2003/1086, 28 §). Saamelaiskäräjien kielitoimisto toteuttaa saamen kielilain (laki 1086/2003, asetus 108/2004) mukaisia tehtäviä. Se huolehtii laissa tarkoitettujen käännösten toimitamisesta eri viranomaisille ja laitoksille, avustaa viranomaisia ja laitoksia saamen kielentaitoisten tulkkien hankkimisessa sekä muissa saamen kielilaisissa tarkoitetuissa tehtävissä.

Saamen kielen toimisto antaa yhdessä saamelaiskäräjien asettaman saamen kielineuvoston kanssa vaalikausittain saamelaiskäräjille kertomuksen saamen kieltä koskevan lainsäädännön soveltamisesta sekä saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta ja kieliolojen kehityksestä sen mukaan kuin valtioneuvoston asetuksella tarkemmin säädetään (Saamen kielilaki 15.12.2003/1086, 29 §).

Saamelaiskäräjät on perustanut saamen kieliturvasihteerin viran, jonka päätehtävänä on seurata, valvoa ja edistää saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumista sekä toimia saamen kielen toimiston esimiehenä. Tällä hetkellä Saamelaiskäräjien kielineuvosto on valmistelemassa suunnitelmaa saamen kielten nykytilaa koskevan perusselvityksen teettämisestä. Perusselvitystyö olisi tarkoitus jakaa kahteen eri osioon: saamen kielilain toimivuutta koskevaan selvitykseen ja saamen kielten käytön nykytilannetta koskevaan tutkimukseen.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Saamen kieli (lähinnä pohjoissaame) on ollut yksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen toimialaan kuuluvista kielistä tutkimuslaitoksen perustamisesta 1976 lähtien. Sitä varten Kotuksella on ollut yksi vakinainen tutkijan virka, jonka toimipaikka sijaitsee saamelaisalueella.

Kotus on opetusministeriön alainen tutkimuslaitos, jonka toiminnasta säädetään Kotimaisten kielten tutkimuskeskusta koskevassa laissa (48/1976, 591/1996). Kotus toimii kielenhuoltoviranomaisena eli *ohjaa* ja *kehittää* toimialaansa kuuluvien kielten yleiskieltä sekä *neuvoo* ja *opastaa* kielikysymyksissä. Sen tehtävänä on myös *tutkia* kieliä monesta näkökulmasta: sanastoa, nimistöä, kielen käyttöä eri tilanteissa, erilaisia tekstejä, kielen nykyisyyttä ja menneisyyttä, vaihtelua ja vakiintuneisuutta. Kuten muiden Kotuksen toimialaan kuuluvien kielten myös saamen kielen huollon tehtävänä on harjoittaa tutkimukseen perustuvaa kielen- ja nimistönhuoltoa ja hankkia toiminnassa tarvittavia aineistoja.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen saamen kielen lautakunta asettaa tavoitteet ja toteuttaa ne yhteistyössä Suomen saamelaiskäräjien kielineuvoston sekä Suomen, Ruotsin, Norjan ja Venäjän saamen kielilautakunnan kanssa. Neljän valtakunnan Saamen kielilautakunta on yhteinen päättävä elin saamen kieliin liittyvissä kysymyksissä. Sen nimittää Saamelaiskäräjien yhteinen elin Saamelainen parlamentaarinen neuvosto.

Kotuksen saamen kielen tutkija pitää yhteyttä ja harjoittaa yhteistyötä sellaisten koti- ja ulkomaisten elinten ja järjestöjen kanssa, jotka toimivat saamen kielen tutkimuksen ja huollon piirissä. Kotuksen tutkija osallistuu mm. Saamelaiskäräjien kielineuvoston kokouksiin vakinaisena asiantuntijajäsenenä ja Saamelaiskäräjien nimittämänä pohjoismaiseen pohjoissaamen kielen terminologiatyöryhmään.

Tutkimus- ja huoltotarpeet

Yleistä

Saamelaiskielet tarvitsevat perustutkimusta kielen rakenteesta, käytöstä ja muutoksista. Kielen tutkimus on ehdoton edellytys, koska tätä kautta tuodaan esille saamen kielen omia mahdollisuuksia, resursseja ja luontaista kasvupohjaa kirjakielen, sanaston ja ilmaisutapojen luomiseen sekä uudistamiseen.

Tutkimustulokset tulisi saattaa kielenkäyttäjien tueksi. Saamen kielessä tarvitaan kielenhuollon julkaisuja, oppaita, ohjailevia artikkeleita, sanakirjoja ja luentoja, joilla autetaan ja tuetaan kieliyhteisön jäseniä kielenkäytön kysymyksissä. Kielenhuollon suosituksia tulisi laatia sellaisiksi, että kaikkien kielen käyttäjien on mahdollisimman helppoa soveltaa niitä omiin käyttötarkoituksiinsa. Suurin osa saamenkielisestä aikuisväestöstä ei ole saanut opetusta omasta äidinkielestään, omakielisestä opetuksesta puhumattakaan, siksi tuen ja opastuksen tarve on suuri.

Saamen kielelle on käännetty ja käännetään runsaasti eri alojen tekstejä varsinkin Saamen kielilain voimaantulon jälkeen. Kääntäjien tueksi tulisi koota sanalistoja ja yhtenäistää eri maissa luotua saamenkielistä sanastoa. Terminologiatyö tarvitsee tutkimukseen perustuvaa tietoa saamelaiskielen sananmuodostustavoista. Tutkimus- ja kehitystyötä on vahvistettava myös uuden kieliteknologian alalla.

Nimistönhuolto ja -tutkimus

Saamenkielisten paikannimien huolto kuuluu Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen tehtäviin. Saamen kielen aseman vahvistumisen myötä jokapäiväisessä kirjoituksessa ja puheessa tarvitaan saamenkielistä nimitystä, saamenkielisiä vastineita suomenkielisille nimille ja myös tietoa siitä, miten ulkomaisia nimiä kirjoitetaan ja taivutetaan saameksi. Saamen kielilain voimaantulon jälkeen myös erilaisissa virastoissa ja laitoksissa on käytäntönä ollut pyytää saamen kielen asiantuntijoilta lausunto saamenkielisestä ilmaisusta ja oikeinkirjoituksesta.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nimiarkiston kokoelmissa on saamenkielistä materiaalia niin pohjoissaameksi, inarinsaameksi kuin koltansaameksikin noin 11 000 nimilippua. Nämä pitää saada muutetuksi digitaaliseen muotoon. Nimistönhuollon olennainen osa on myös karttanimistön tarkistus. Viime vuosina Kotuksessa on tarkistettu koko saamelaisalueen paikannimistö Maanmittauslaitoksen uuteen tietokantaan Ylä-Lapissa. Tärkeää olisi kirjata Maanmittauslaitoksen tekemät lisäykset tutkimuskeskuksen kokoelmiin sekä myös muiden virastojen ja laitosten (mm. metsähallituksen, ympäristökeskuksen) keräämä saamelaisalueen nimistö.

Nimistönhuollon onnistuminen edellyttää yhteistyötä kotimaisten virastojen, laitosten, joukkoviestintien, naapurimaiden ja YK:n paikannimiasiantuntijaelimen (UNGEGN) kanssa sekä nimistöntutkimusta. Saamenkielisten nimien käyttäjien ja paikannimistä päättävien viranomaisten tueksi tulisi tarjota ohjeita ja tutkimukseen perustuvaa tietoa perinteisistä nimikäytännöistä, uuden nimistön muodostus- ja käyttötavoista ja saamen kielten mukaisista nimien kirjoitusasuista.

Uhanalaisuus

Vaikka saamen kielet yhdistävät saamelaisia valtakunnan rajojen yli, niin kielet elävät ja kehittyvät neljän valtakunnan pääkielen vaikutuksen alaisena. Pinnalle nousevat pienen kielen erikoisongelmat: sulautuminen ja häviäminen sekä pääkielten ristikkäiset paineet, jotka uhkaavat kielten yhtenäisyyttä. EU:n ja kansainvälistymisen myötä kieliolot ovat tulleet entistä monimuotoisemmiksi ja kirjavammiksi. Kielen vahvistuminen ja kansainvälistyminen näkyvät siinä, että jatkuvasti on otettava kantaa kielen normittamiseen eli kielenhuoltoon, uusiin sanoihin, rakenteisiin ja oikeinkirjoituskäytänteisiin, joilla on jonkin vieraan kielen malli.

Saamelaiskielten tilanne on epävakaa ja herkästi haavoittuva. Niiden olemassaolo on uhattuna koko saamelaisalueella. Kaikki saamen kielet on luokiteltu UNESCO:n uhanalaisten kielten joukkoon, näistä inarinsaame ja koltansaame erittäin uhanalaisiksi. Tämän tilanteen kohentamiseksi tarvitaan kiireellisiä toimenpiteitä. Suomen kielen tutkimusta vuonna 1996 arvioinut kansainvälinen ryhmä tähdensi, että sekä suomen kieli että suomen kielentutkimus ovat välttämättömiä ehtoja Suomen kulttuurin jatkuvalla olemassaololle (Fennistic Research in Finland at the Beginning of the Nineties. Report of the Evaluation Panel. Publications of the Academy of Finland 3/96). Kun tilanne suomen kielen kohdalla on tällainen, niin kuinka onkaan saamelaiskielten laita, joilla ei ole omaa valtiota eikä virkakoneistoa tukena!

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus

Saamen kielen- ja nimistöhuollon tehtäväkenttä on laaja. Yksi tutkija ei pysty vastaamaan kieliyhteisön tarpeisiin. Jo pelkästään nimistöhuoltoa varten tarvitaan yksi virka, joka vastaisi pohjoissaamen kielen nimistöhuollosta ja -tutkimuksesta, koordinoisi eri saamelaiskielten nimistöhuoltoa ja toimisi yhteistyössä sekä kotimaisten ja ulkomaisten tahojen kanssa.

Suomen tulisi ottaa huomioon sekä hallinnollisesti että poliittisissa päätöksissä, että saamelaiset ovat alkuperäiskansa, joiden kielellinen ja poliittinen asema on toisenlainen muihin vähemmistöihin verrattuna. Lisäksi saamen kieliä tulisi kohdella tasa-arvoisesti. Suomen tulee noudattaa myös Euroopan vähemmistökielten sopimusta.

LÄHTEET:

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2007

Oktavuolta-verkkolehti saamelaiskulttuurista 2007

Oulun yliopiston Giellagas-instituutti 2007

Suomen Saamelaiskäräjät 2007

Saamen kielten nykytilanne ja kehittämistarpeet 2007, Saamen kielineuvosto, Saamelaiskäräjät.